

УДК 338.1:338.439

DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-17

Ткач У. В. кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0001-6201-1555

e-mail: ulianatkach1988@gmail.com

Чорна Н. П., доктор економічних наук, професор кафедри бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0001-9719-6043

e-mail: neolla@ukr.net

Бейко Л. А., кандидат технічних наук, доцент кафедри агробіотехнології, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0001-6211-8010

e-mail: beykol@ukr.net

Борисяк О. В., кандидат економічних наук, старший викладач кафедри транспорту і логістики, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

ORCID: 0000-0003-4818-8068

e-mail: o.borysiak@wunu.edu.ua

Безпечність харчових продуктів як напрям післявоєнного відновлення України

Анотація. Ситуація, в яку потрапила Україна через проведення воєнних операцій на її території, постійно породжує насущні питання. У межах даного дослідження розглянуто питання, яке стало спільним фактором для соціальних, економічних та екологічних проблем в умовах війни - це питання забезпечення продовольчої безпеки та безпеки харчових продуктів у сучасних умовах.

Сьогодні особливо актуальним є питання безпеки харчових продуктів, важливою частиною якого є продукція виробництва, що вимагає вимог безпеки та якості. У даній статті проведено оцінку стану безпеки харчових продуктів, систематизовано головні проблеми, пов'язані з безпекою, а також фактори фальсифікації. У даній роботі йдеться про основні шляхи гармонізації державної політики у забезпеченні якості та безпеки продукції відповідно до міжнародних стандартів. Доведено важливість системи попередження, яка спрямована на забезпечення якості та безпеки харчової продукції, особливо в сучасних умовах перебування країни в війні проти агресора. Оскільки в системах продовольчої реалізації доступна дешева харчова сировина, а законодавча база України не є ідеальною, можна припустити, що існує високий рівень загрози негативного впливу на наше здоров'я в результаті споживання фальсифікованих продуктів харчування.

У результаті дослідження викреслено напрями післявоєнного відновлення України в агропромисловому секторі, а саме: розмінування та рекреація родючих земель на деокупованих територіях; надання пільгових кредитів аграріям; приваблення іноземних інвесторів; впровадження передових технологій у сільському господарстві та переробці продукції; модернізація логістичних маршрутів.

Ключові слова: безпека харчових продуктів; стандарти; післявоєнне відновлення; економіка; валовий національний продукт; податкові пільги; продовольча безпека; фальсифікація; якість; харчові добавки.

Uliana Tkach, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Tourism and Hospitality Business, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

Nelia Chorna, Doctor of Economics, Professor of the Department of Business Analytics and innovative engineering, West Ukrainian, National University Ternopil, Ukraine

Lyudmyla Beiko, PhD in Engineering, Associate professor of the Department of Agribiotechnology, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

Olena Borysiak, PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Transport and Logistics, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

---

¹Стаття надійшла до редакції: 30.10.2023

Received: 30 October 2023

Food Safety as a Direction of Post-War Recovery of Ukraine

Abstract. Introduction. The situation in which Ukraine found itself due to military operations on its territory constantly raises pressing issues. In this research we consider the issue that has become a common factor for social, economic and environmental problems in the context of war - the issue of food security and food safety in modern conditions.

Purpose. The issue of food safety is particularly relevant, and an important part of it is the production of products that require safety and quality requirements. The article assesses the state of food safety, systematizes the main safety problems and factors of falsification. The article discusses the main ways to harmonize state policy in ensuring the quality and safety of products in accordance with international standards.

Results. The author proves the importance of a warning system aimed at ensuring the quality and safety of food products, especially in the current conditions of the country's war against the aggressor. Due to the availability of cheap food raw materials in the food distribution systems and the fact that the legislative framework of Ukraine is not ideal, it can be assumed that there is a high threat of negative impact on our health as a result of consumption of falsified food.

Conclusions. From the research outline the directions of post-war recovery of Ukraine in the agricultural sector, namely: demining and restoration of fertile land in the de-occupied territories; provision of preferential loans to farmers; attraction of foreign investors; introduction of advanced technologies in agriculture and product processing; modernization of logistics routes.

Keywords: food safety, standards, post-war reconstruction, economy, gross national product, tax benefits, food safety, counterfeiting, quality, food additives.

JEL Classification: Q18.

Постановка проблеми. На сьогодні безпека харчової промисловості та продовольчої сировини є єдиною з ключових складових економічного розвитку та забезпечення продовольчої безпеки кожної держави. Це якісна здатність країни ефективно контролювати процеси власного виробництва та імпорту безпечних продуктів харчування відповідно до міжнародних стандартів. Тому забезпечення безпеки продовольчих товарів та формування культури безпеки харчування має стати високо пріоритетним завданням державної політики у сфері продовольчої та економічної безпеки України в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні геополітичні виклики, продовольча та екологічна безпека, ризики в системі економічної безпеки, питання обороноздатності країни, охорона здоров'я та інші актуальні теми для наукової спільноти обговорюються сьогодні як в Україні, так і за її межами. Таким чином, науковець О. Шевченко досліджує розвиток стратегії національної безпеки України в галузі екологічної та продовольчої безпеки протягом років її незалежності. У своїх дослідженнях Є. Стариченко розглядає продовольчу безпеку в контексті стану економіки, соціальної та екологічної сфери країни, яка забезпечує продовольчу незалежність держави та гарантує фізичну, соціальну та економічну доступність харчових продуктів для кожного громадянина. При цьому, продовольча безпека включається в систему національної безпеки, де вона підпорядкована економічній, соціальній та екологічній безпеці, розширюючи спектр показників для оцінки її стану на додачу до економічних аспектів, враховуючи також соціальні та екологічні аспекти.

У своїх наукових дослідженнях О. Скидан та В. Гринишин глибоко розширили існуючі теоретико-методичні підходи та розробили нові практичні рекомендації щодо створення системи продовольчої безпеки в Україні. Вони провели моніторинг та аналітичну оцінку рівня продовольчої безпеки в Україні, а також визначили ризики втрати продовольчої безпеки за допомогою розробленого методичного інструментарію. В іншому науковому контексті В. Коваленко досліджує ризики, пов'язані з економічною

безпекою підприємства. Він аналізує сутність ризиків, які впливають на функціонування підприємства, визначає основні шляхи регулювання рівня ризику та розробляє методи ризиками, які використані в діяльності підприємств.

Взаємозв'язок між економікою та військовою сферою досліджується в роботах Л. Верховода. Вчений вказує на те, що збройні конфлікти стали невід'ємною частиною сучасного життя в Україні та призвели до змін у всіх сферах суспільства. Це викликало активний науковий інтерес щодо характеру сучасних війн та їх особливостей.

Збройні конфлікти настільки сильно впливають на суспільне життя, що призводять до перетворення в економіці як на локальному, так і на глобальному рівнях. Успіх відновлення економіки країни після війни залежить від багатьох ключових факторів, серед яких: винятковий раціоналізм у процесі прийняття рішення; прагматичні цілі та спрямованість на відновлення та підвищення рівня безпеки країни в економічному, соціальному та військовому вимірах загалом.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є вивчення особливостей реалізації безпеки харчових продуктів як пріоритетного напрямку післявоєнного відновлення України.

Основні результати дослідження. У такому контексті продовольча безпека виступає на сьогодні однією з окремих складових національної безпеки будь-якої держави. У 2021 році близько 400 мільйонів людей по всьому світу отримали продукти харчування за рахунок експорту України на світовий ринок сільськогосподарської продукції. Однак війна в Україні з країною-агресором призвела до руйнування системи виробництва, переробки та постачання сільськогосподарської продовольчої продукції на міжнародний ринок [10].

З урахуванням наближення зимового періоду та підвищення ризику скорочення посівів озимих культур у багатьох країнах світу виникає нагальне питання щодо створення більших запасів продовольства. Успішне проведення посівів озимих культур та ефективна логістика постачання продукції місцевих сільськогосподарських товаровиробників стають

критичними для забезпечення не тільки продовольчої безпеки України, а й безпеки інших країн світу [11, с. 56].

Сьогодні особливо актуальним стало питання безпечності харчових продуктів, серед яких найбільшою частиною є виробництво продуктів, які відповідають вимогам безпеки та якості. В Україні якість та безпека продуктів харчування стали питаннями загального занепокоєння не лише фахівців, але і звичайних громадян. Дослідження показують, що понад 70% усіх забруднювачів, які потрапляють в організм людини, отримують з продуктів харчування, і це стає загрозою для здоров'я, повністю його руйнуючи та створюючи передумови для майбутніх розладів і захворювань [12, с. 96].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» під харчовим продуктом (їжею) розуміється «будь-яка речовина або продукт (сирий, включаючи сільськогосподарську продукцію, необроблений, напівоброблений або оброблений), призначений для споживання людиною» [1].

У такому контексті безпека харчових продуктів виникає як з'являються будь-які загрози, які можуть виникнути в результаті споживання харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів для здоров'я людини. Кожному гарантується право на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення цієї інформації; така інформація не може бути засекречена ніким. Держава встановила певні гарантії, і всі закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати цій конституційній нормі [2, с. 12].

Сьогодні, навіть в умовах воєнного стану, Україна виступає одним із передових світових експортерів зернових культур: пшениці, ячменю, кукурудзи, а також найбільшим експортером соняшникової олії. Частина країн світу залежить від даної продукції більше, ніж в половину. Відтак імпорт української пшениці має вирішальне значення для країн Близького Сходу та Центральної Європи (рис. 1).

Рисунок 1 – Частка зернових культур з України у загальному світовому імпорті за 2022 р., %

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

За статистичними даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO), у 2021 р. Україна була першим світовим експортером соняшникової олії, обсягом понад 35 % та зайняла друге місце за експортом ячменю в обсязі 14%, третє за експортом кукурудзи – 11%, а також ріпаку (понад 10%), та п'яте місце за експортом пшениці (майже 10% світового експорту).

На сьогодні експорт сільськогосподарської продукції українських аграріїв є основним джерелом валютних надходжень у бюджет України. На жаль, структура цього експорту має переважно сировинний характер, і ця ситуація вимагає майбутнього розвитку в напрямку більш глибокої переробки сировини та продукції з вищою доданою вартістю. Експорт сільськогосподарської продукції України майже повністю зупинено через

блокаду російським агресором українських портів на Чорному та Азовському морях, і цей сектор дуже залежить від морського транспорту.

Залізничний транспорт є єдиним прийнятним варіантом для експорту українських зернових культур, але обсяги можливих поставок обмежені й становлять сьогодні всього 0,6 мільйона тонн на місяць, що в порівнянні з більшими обсягами до війни (5-6 мільйонів тонн) дуже мало. Інвестиції закордонного капіталу в транспортну інфраструктуру України можуть значно збільшити цей обсяг. Аграрний сектор України є прямою жертвою війни, проведеної росією, у результаті бойових дій більшість територій зазнає негативного впливу через замінування.

Крім того, існує серйозна проблема порушення родючих земель боєприпасами, які не розірвалися,

мінами та розлитими нафтопродуктами. За останніми висновками міжнародних експертів, близько 13% території України залишилися замінованими російськими військами, і це єдина з виявлених проблем, які впливають на сільське господарство та безпеку країни.

Військовий агресор застосовує систему дистанційного мінування під назвою «Земледілі», які призначені для швидкого мінування великих територій. Ця практика стала великою загрозою для працівників потужних сільськогосподарських підприємств, а також фермерів та їхньої техніки, особливо в південних регіонах країни. На неконтрольованих територіях це відобразилось в аспекті значних проблем щодо продовольчої та екологічної безпеки. До сьогодні південні регіони України виробляли значний вміст зернових культур, таких як пшениця (38%), кукурудза (34%), ячмінь (43%) та розчин соняшника (49%). Прогнози закордонних експертів, вказуючи на ризик тривалої війни в Харківській, Луганській, Донецькій, прогнозують значні проблеми з організацією ведення бізнесу в Запорізькій та Херсонській областях, де виробництво зернових є значним за вмістом: 23% пшениці, 3% кукурудзи, 21% ячменю та 20% наповнення соняшника.

У поточному році буде вирішуватися доля не лише минулого врожаю, який Україна не змогла повністю експортувати через блокаду російськими агресорами морських портів, але й цьогорічного врожаю. Аграрії мають можливість зібрати лише половину зернових культур, що ставить під загрозу майбутній посів, оскільки сільськогосподарські виробники повинні зменшувати площу під озимою пшеницею та ячменем через наслідки бойових дій, таких як залишки нерозірваних боєприпасів та мінування на значній частині території, що перебувають під окупацією [3, с. 48].

Наслідками війни проти російських загарбників став також різкий ріст цін на пшеницю та кукурудзу на світовому ринку майже на 20%, що спричинило зростання вартості основних харчових продуктів, особливо відчутно це стало для країн третього світу [4, с. 14].

Загалом, від війни постраждала і галузь тваринництва. За даними українського Держстату, станом на початок лютого 2022 р. у господарствах усіх категорій було понад 2,7 млн голів великої рогатої худоби, в тому числі корів – 1,6 млн голів та понад 1 млн голів овець та кіз (табл. 1).

Таблиця 1 Динаміка розподілу областей за кількістю поголів'я тварин

Поголів'я великої рогатої худоби	
Область	Чисельність тварин, тис. голів
Хмельницька	123,1
Вінницька	104,8
Полтавська	102,3
У т. ч. поголів'я корів, тис. голів	
Область	Чисельність тварин, тис. голів
Житомирщина	92,0
Київщина	52,6
Чернігівщина	75,6
Харківщина	64,3
Сумщина	56,2
Поголів'я овець та кіз	
Область	Чисельність тварин, тис. голів
Одеська	263,1
Закарпатська	18,9
Чернівецька	16,5

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

Значна частина ведення тваринництва припадає на Східні та Південні регіони України. Однак, після повномасштабного вторгнення російської федерації на українську територію, ці регіони стали зонами бойових дій або опинилися в окупації. Протягом 6 місяців війни в окупованих або конфліктних зонах перебувало понад 10 українських областей. У даних регіонах зосереджено 43,2% всього промислового поголів'я великої рогатої худоби України. Загалом втрати в галузі м'ясомолочного виробництва становлять близько 15% [7]. Але у великих тваринницьких фермах та м'ясокомбінатах, які

знаходяться поблизу зони активних бойових дій, цей відсоток може бути значно вищим. За оцінками профільної асоціації, зменшення виробництва молока підприємствами різних форм власності може становити 16%. Сільськогосподарські підприємства стикнулися також з проблемами систематичності платежів за свою продукцію через недостатність коштів у торговельних мережах. Крім того, галузь відчуває негативний вплив неконтрольованого імпорту [8].

Згідно з даними Державної служби статистики у I кварталі 2022 р. експорт живих тварин з України

скоротився майже на 30,6% у порівнянні з аналогічними минулорічними показниками. Однією з причин такої зміни стало систематичне блокування українських морських портів. Крім того асоціація виробників молока прогнозує скорочення чисельності голів великої рогатої худоби в межах від 8 до 10% [10].

Якщо в Україні триватиме війна, то аграрний сектор може зітхнути з непередбачуваними ризиками. Військові дії можуть поширитися на нові території, що призведе до подальшого руйнування логістики та стане перешкодою нормального функціонування підприємств. Також може виникнути проблема з обмеженим доступом до фінансування через відсутність кредитних ресурсів. Для запобігання цим загрозам потрібно розвивати альтернативні джерела фінансування та посилювати заходи щодо забезпечення безпеки аграрних підприємств в умовах конфлікту [5].

Негативна інвестиційна атмосфера, разом із недоліками в законодавстві, яке регулює захист інтересів інвесторів, та недостатність державної підтримки, зменшення інвестиційних можливостей для ринкових операторів, неефективна реалізація відновлювальних ініціатив на початковому етапі та посилена корупція в усіх галузях влади стали головним гальмівним процесом сучасного стану розвитку ринків галузі харчової промисловості в країні [9, с. 110].

У сучасний момент підприємства м'ясомолочного комплексу, крім виробництва своєї продукції, є джерелом робочих місць у своїх регіонах. Проблеми, з якими вони стикаються, потребують відповідного рішення з боку держави. Для цього можуть бути вжиті наступні заходи:

1. Розширення програми пільгового кредитування для підприємств м'ясомолочного комплексу. Це допоможе їм скористатися інвестиціями в розвиток та модернізацію обладнання;

2. Підтримка державою викупу продукції тривалого зберігання. Це дозволить підприємствам зберегти свою продукцію без втрат і підтримувати стабільні ціни на неї;

3. Проведення аналізу доцільності ввезення іноземної продукції як гуманітарної допомоги. Цей аналіз дозволить визначити, чи є необхідність у такій допомозі та як її можна скомбінувати вітчизняним виробництвом та внутрішнім ринком;

4. Розгляд перспективи створення спеціальних сільськогосподарських індустріальних парків та особливих економічних зон;

5. Оновлення застарілих виробничих фондів в Україні з використанням інноваційних технологій та роботизація нових підприємств, насамперед в машинобудуванні та аграрній галузі;

6. Розроблення механізму зняття квот та мит для української продукції на ринках країн Заходу протягом перехідного періоду;

7. Використання ресурсного та виробничого потенціалу України для заміщення на європейських ринках продукції з російської федерації;

8. Забезпечення господарств бюджетними витратами для підтримки попиту на їхню продукцію. Це може включати в себе закупівлю продукції для

населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях;

9. Формування спеціального законодавства для належної реалізації принципів післявоєнного відновлення та створення спеціальної урядової структури Ukraine Reconstruction Platform, де головними напрямками діяльності буде цифрова трансформація, розбудова логістики та енергетичної інфраструктури, які мають розвиватися відповідно до політик ЄС у сфері зміни клімату та охорони навколишнього середовища;

10. Формування у межах Робочої групи Української національної платформи Східного партнерства з концентруванням ідеї інтеграції з принципами та стандартами ЄС;

11. Запровадження сучасних цифрових технологій, зменшення кількості добрив і пестицидів, налагодження логістичних ланцюгів безпечної поставки продуктів, захист довкілля і дотримання стандартів з енергоефективності [6, с. 176].

Це передові напрямки виведення України на новий щабель розвитку у виробництві безпечних та якісних продуктів для національного та світових ринків.

У такому аспекті глобалізація світової економіки попри сучасну нестабільність та зовнішні загрози збройних конфліктів спонукає до механізму оновленого типу виробничих відносин, піднімаючи питання стратегічної важливості невинного розвитку аграрного сектору, який спроможний розв'язати завдання пов'язані із забезпеченням світової продовольчої безпеки в майбутньому. Тому саме інноваційний формат підприємництва, що напряму буде пов'язаний з розвитком новітніх технологій, нововведеннями та економічним зростанням, повинен стати головним вектором підвищення глобальної конкурентоспроможності та рівня безпеки харчових продуктів.

Висновки. Для забезпечення глобальної продовольчої безпеки необхідно повне припинення війни та агресії РФ проти України, що є фундаментальною передумовою для відновлення стабільності та безпеки в регіоні. Наступним кроком має стати звільнення окупованих територій та повернення контролю над цими територіями, що є етапом відновлення суверенітету України та забезпечення безпеки продовольчого сектору. У такому аспекті міжнародне співробітництво та підтримка від інших країн грають важливу роль у забезпеченні безпеки України і повинні виступити гарантами безпеки та цільності України.

В механізмі плану напряму післявоєнного відновлення України передовим є надання всесвітньої допомоги у розмінуванні й рекреації родючих земель на деокупованих територіях для відновлення аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки; надання пільгових кредитів аграріям для відновлення техніки та виробничих потужностей, які були пошкоджені або знищені під час конфлікту; привабливості іноземних інвесторів для відновлення інфраструктури зберігання, транспортування та переробки сільськогосподарської продукції; впровадження передових технологій у сільському господарстві та переробці продукції для

підвищення її якості та конкурентоспроможності на світовому ринку; модернізація логістичних маршрутів, включаючи приведення залізничних колій України до європейських.

Також важливим завданням світової спільноти має стати створення умов для постійного, безперервного та безпечного експорту аграрної продукції морськими шляхами, позбавивши агресивні країни можливості блокування портів.

Література:

1. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. №771/97-ВР; станом на 26 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Бойко В. О. Діагностика бізнес-середовища та стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Миколаїв, 2014. 22 с.
3. Стариченко Є. М. Продовольча безпека країни як соціально-економічна категорія. *Агроекономіка*. 2018. № 13. С. 42–48.
4. Верховод Л. Війна та економіка: легальні та нелегальні практики отримання доходів. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2020. Вип. 23(8). С. 14–25. DOI: <https://doi.org/10.15421/172071>.
5. Данилишин Б. Поствоєнна економіка переможця. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojennaekonomika-peremozhtsja.html>.
6. Коваленко В. В. Ризики в системі економічної безпеки підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. Вип. 3(51). С. 175–180. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-51-175-180>.
7. Світ перебуває на початку продовольчої кризи, або який врожай вангує NASA Harvest Україні. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1338-svit-perebuyaye-na-pochatkoviy-stadiyi-prodovolchoyi-krizi-yakiy-vrojayvanguye-nasa-harvest-ukrayini>.
8. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>.
9. Шевченко О. Екологічна та продовольча безпека як складові забезпечення економічної безпеки України у стратегічному форматі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. № 68. С. 110–117. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253935/251195>.
10. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
11. Rusnak A., Boiko V. Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *Evropský časopis ekonomiky a management*. 2018. Svazek 4. Vydani 4. P. 55–61.
12. Skydan O., Hrynyshyn V. Risks and threats to ensuring food security of Ukraine: methodological foundations and practical evaluation. *Economics & Education*. 2020. Vol. 5. № 2. P. 96–101.

References:

1. Law of Ukraine «On the safety and quality of food products». Website. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Boiko, V. O. (2014) Diagnostics of the business environment and strategies for improving the competitiveness of agricultural enterprises: *avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk* : 08.00.04. Mykolaiv.
3. Starychenko, Ye. M. (2018). Food security of the country as a socio-economic category. *Ahrosvit*, 13, 42–48.
4. Verkhovod, L. (2020). War and the Economy: Legal and Illegal Practices of Earning Income. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani»*, 23(8), 14–25. DOI: <https://doi.org/10.15421/172071>.
5. Danylyshyn, B. The post-war economy of the winner. Website. Retrieved from : <https://zn.ua/ukr/macrolevel/postvojennaekonomika-peremozhtsja.html>.
6. Kovalenko, V. V. (2019). Risks in the system of economic security of the enterprise and means of their neutralization. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3(51), 175–180. Website. Retrieved from : <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-51-175-180>.
7. The world is at the beginning of a food crisis, or what harvest vanguardie NASA Harvest Ukraine. (2022) Website. Retrieved from : <https://kurkul.com/spetsproekty/1338-svit-perebuyaye-na-pochatkoviy-stadiyi-prodovolchoyi-krizi-yakiy-vrojayvanguye-nasa-harvest-ukrayini>.
8. Ukraine 2022. How not to lose your chance to become a strong state. Website. Retrieved from : <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>.
9. Shevchenko, O. (2021). Environmental and food security as components of ensuring Ukraine's economic security in a strategic format. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*, 68, 110–117. Website. Retrieved from : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253935/251195>.
10. State Statistics Service of Ukraine: Website (2019). Retrieved from : www.ukrstat.gov.ua.
11. Rusnak, A. & Boiko, V. (2018). Logistics as a competitive advantage in the development of the agricultural sector in Ukraine. *Evropský časopis ekonomiky a management*, 4(4), 55–61.
12. Skydan, O. & Hrynyshyn, V. (2020). Risks and threats to ensuring food security of Ukraine: methodological foundations and practical evaluation. *Economics & Education*, 5(2), 96–101.

